275201

OSZK

OSZK

OSZK

7

A REFORMÁCIÓ NEVELÉSTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE.

A SOPRONI ÁG. HITV. EV. THEOL. AKADÉMIA NAGYTISZTELETŰ TANÁRI KARA ÁLTAL GYAKORLATI THEOLOGIÁBÓL TEENDŐ THEOL. TANÁRI VIZSGÁLATA SZÁMÁRA KITŰZÖTT PAEDAGÓGIAI TÉTEL GYANÁNT KIDOLGOZTA

BÁRÓ PODMANICZKY PÁL.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

NYOMATOTT PIRI ÉS SZÉKELY KÖNYVNYOMDÁJÁBAN, SOPRON.
1916.

OSZK

A REFORMÁCIÓ NEVELÉSTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE.

A SOPRONI ÁG. HITV. EV. THEOL. AKADÉMIA NAGYTISZTELETŰ TANÁRI KARA ÁLTAL GYAKORLATI THEOLOGIÁBÓL TEENDŐ THEOL. TANÁRI VIZSGÁLATA SZÁMÁRA KITŰZÖTT PAEDAGÓGIAI TÉTEL GYANÁNT KIDOLGOZTA

BÁRÓ PODMANICZKY PÁL.

OSZK

NYOMATOTT PIRI ÉS SZÉKELY KÖNYVNYOMDÁJÁBAN, SOPRON.
1916.

M. N. MÚZEUM KÖNYV-TÁRA

OSZK

275201

R 1965

R 2

M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁRA
17 293

A reformáció is, mint általában az életnek minden mozzanata, a mögötte levő múlt és az előtte levő jövő közé ékelődött be mint jelen a maga nevelő munkájával is. Mind a múlttal, mind a jövővel szerves a kapcsolata. Az élet egyetemes törvénye szerint a jövőnek tűrnie kell, hogy reá üssük a magunk bélyegét, de nekünk is hordoznunk kell magunkon a múlt bélyegét. Ez a törvény a reformáció nevelő munkáját is meghatározza. S mivel így a jelen magyarázata mindenkor a múlt, amely megelőzi s a jövő, amely követi, a reformáció neveléstörténeti jelentőségét csak úgy határozhatjuk meg, ha neveléstörténetét beállítjuk egyrészt a reformációt megelőző neveléstörténeti helyzetnek, másrészt a reformációt követő neveléstörténeti fejlődésnek rajza közé. Ha így szembeállítjuk a múlttal, ha így végigkísérjük a nyomába lépő fejlődést, megfigyelve paedagogiai hatásainak diadalát, kudarcát, csíráiból való kibontakozását, majd elenyésztét, mind a két irányban tisztán fog szemünk elé lépni a reformáció neveléstörténeti jelentősége. Feladatunk tehát ilyen módon három részre oszlik: a nevelés a reformáció előtt, a nevelés a reformáció korában, a nevelés a reformációt követő korszakokban napjainkig.

I.

A XVI. század második tizedében, amikor a reformáció nagy harca kitört s átcsapott természetesen a nevelés terére is, az iskola, a nevelés kérdései körül már nagy küzdelem állt. Ketten álltak egymással szemben: a pápaság és a humanismus. Egyik is, másik is

azt vitatta, hogy ő az emberiségnek egyedüli hivatott nevelője. Itt-ott mintha megbékültek, szövetkeztek volna, voltaképen azonban ellenfelek voltak és maradtak. Épen ezért külön-külön kell velük foglalkoznunk.

A pápaság a lehető legegyetemesebb, ideigvalóságot és örökkévalóságot átfogó értelemben vallotta magát az emberiség nevelőjének. Vetélytársat nem tűrve követelte ennek mindenki által való elismerését. A római pápának — hirdeti VIII. Bonifácius — minden emberi teremtmény alá van vetve és ennek elismerése az üdvösség elengedhetetlen föltétele. Már a bölcsőnél megragadja a pápa az ember kezét s a sírig el sem bocsátja. Nagykorúságot nem ismer. Nem tekinti a különbséget ember és ember között. IV. Henriknek is meg kell alázkodnia előtte engedetlenségéért. De amint a trón lépcsője nem, úgy a sír sem vet határt a pápa gyámságának. A hármas korona fején arra mutat, hogy nemcsak a földön úr, hanem kezében vannak a mennynek és a pokolnak kulcsai is. Hales Sándornak a pápai szék által 1334-ben approbált tanítása szerint az egyháznak szabad rendelkezésére áll a jócselekedetek kincse, Krisztus és a szentek érdeme s az egyház rendelkezési joga természetesen a pápa kezében van. Ne is legyen az embernek egyéb gondja, mint hogy feltétlen engedelmességgel viseltessék a pápa iránt. Itt a gyökere a „búcsú“ hirdetésének. Már 853-ban mennyei jutalmat igér a pápa, IV. Leo azoknak, akik hívó szavának engedve a szent háborúban részt vesznek, a csatatéren elesnek s így bűneikért nem vezekelhetnek. Csak ne maradjon senki otthon amiatt való aggodalmában, hogy az esetleg reá kiszabott vezeklést elmulasztja. VIII. János pápa 877-ben már egyenest feloldja a hadbavonulókat bűneik alól. Ilyen módon érthető, hogy a pápaság a nevelés nagy feladatai iránt meglehetősen közönyös volt. Itt a magyarázata többek között annak is, hogy pl. Nagy Károly paedagogiai törek-

vései miért jártak oly kevés sikerrel. Épen azoknak nem volt érzékük eszméi iránt, akikre egyedül számíthatott mint segítőtársaira. Ahol csupán a vak engedelmesség a cél, ott csak meghódoltatásról, idomításról, merőben külsőleges fegyelemről lehet szó. Ez teljesen elég. Hiszen a szentségek is „ex opere operato" hatnak. Ami félig-meddig nevelésnek látszó munka folyik, épen ezért be is érheti a puszta formalismussal. A katechesis századokon át nem akar s így nem is tud többet elérni, mint a „Miatyánk", „Hiszekegy", „Üdvözlégy" gépies betanítását. A prédikáció sem egyéb tulajdonképen, mint az egyházi parancsok teljesítésének sürgetése s a bűnbánat ezek megszegése fölött való bánat. A gyóntatószék is — Gerson János szerint különben a legjobb nevelő eszköz — csak erre ügyel. S mert így a pápaság nevelő munkájának mindenek fölött való célja a feltétlen engedelmesség, nem is bízza ezt másra. Nem bízza a családra. Az a család, amelyben az engedelmes alattvalónak nevelkednie kell, az egyház. A család különben is — noha a házasság szentség — alsóbbrendű erkölcsiségen épül föl. Az egyház szolgája épen ezért nőtlen. Engedelmessége teljesebb is, megbízhatóbb is ezért. S mivel a családnak nem jut rész a nevelés munkájából, a leánynevelés sem igen okoz gondot. De az egyház az államnak, nemzetnek sem hajlandó átengedni a nevelő munkát. Különben állam is csak egy van tulajdonképen, az egyház, a mely a pápát uralja. A császárok, királyok csupán az ő hűbéresei. Az iskola falai között is csak az egyház nyelvének van joga. A nemzeti nyelv száműzve van onnan. Az „asinus", „lupus" rettenti el a gyermeket attól, hogy az iskola szent falai között anyanyelvén megszólaljon.

Az engedelmes világi ember azonban a pápaságnak csak a tömegek számára való nevelési eszménye. A pápaság a maga teljesen e világi török

véseivel, berendezkedéseivel egy másik, súlypontjával látszólag teljesen e világon kívül eső eszményt is tudott alakítani: a szerzetes eszményét. A következetlenség azonban csak látszólagos. Amint a nőtlen világi pap engedelmessége fokozása a családjához kötött átlag-keresztyén engedelmességének, úgy viszont ennek fokozása a világból teljesen kiszakadt s így teljesen a pápaság rendelkezésére álló szerzetesé. Az e világi uralomra törő pápaságnak épen ezért legkövetkezetesebb nevelési eszményét a szerzetesben kell látnunk, aki mindent, ami a világhoz köti, széttép, még a vérség kötelékeit is, ráfogja az ostort tulajdon testére is, csakhogy a Krisztusé lehessen teljességgel, ami szerinte azonban csakis azt jelentheti, hogy akarat nélkül való eszköze legyen a Krisztus „helytartójának", a pápának. Mert a pápa szerzetese — ezt nem szabad figyelmen kívül hagynunk — dolgozik és harcol. Egyáltalában nem hasonló a keletnek életét tétlenül elmélázó szerzeteséhez. A világból azért menekül ki, hogy annál teljesebben szolgálhasson e világban legfőbb urának, a pápának. A lényeget tekintve tehát, a pápaság a nagy tömeg elé s papsága, szerzetessége elé egyaránt ugyanazt az eszményt állítja: az összetört akaratú s összetörten feltétlenül az ő akaratát uraló tömegbe beleolvasztott ember eszményét.

Ami szorosabb értelemben vett nevelő munkát a pápaság végzett, az ennek az eszménynek szolgálatában állott. S ami ezzel a céllal nem volt közvetlen kapcsolatban, az csak kelletlenül vállalt teher volt számára. A tökéletes embert, a szerzetest a kolostori iskola nevelte. S ha kész volt magára ölteni az apácafátyolt, itt a kolostor falai között felvette a pápa egyháza a nőnek a gondját is. A tömeget első sorban idomító és féken tartó világi pap a káptalani iskolában nevelődött. Igaz, mind itt, mind a kolostori iskoákban, sőt az apácaklastromokban is világiak is

részesülnek oktatásban, de ez mindig különös kiváltság számba ment s nem vált elvi alapon nyugvó, a papság, szerzetesség határait átlépő tevékenységgé. A módszer itt is, az iskolában is ugyanaz a teljesen élettelen formalismus volt, amellyel a pápaság annyira megkönnyítette a maga munkáját a lelkipásztorkodás, igehirdetés, katechesis terén. Hogy Donatus nyelvtanának szabályai bevésődjenek a gyermek emlékezetébe, ez jórészt a virgács gondja volt. Ezért indult a X. században könyörületre a gyermekek iránt a veronai Ratherius s „Servadorsum", („Sparadorsum" néven is szerepel; magyarul így mondhatnók: „Hátkímélő") bíztató címen egy új latin nyelvtant irt. De Donatus és a virgács uralmát nem tudta megtörni. S ha egynémelyik kolostori iskoláról ma is mint a tudomány tiszteletreméltó fellegváráról emlékezünk is meg, így Hrabanus Maurus fuldai iskolájáról, az iskolák legtöbbje beérte a lehető legszerényebb eredménnyel is. Az 1382-iki esztergomi zsinat nem is kívánja a fölszentelendő papra nézve többnek a megállapítását, mint azt, hogy tud-e jól olvasni és énekelni. Ilyen módon érthető, hogy Meráni Berthold, Gertrud testvére a bambergi prépostságig fölviszi. De a kalocsai érseki székben III. Incze minden jóakarata mellett sem erősítheti meg, mert a hozzáérkezett jelentés szerint az egyházjogban s egyházi szónoklatban teljesen járatlan, vagy — amint az óvatosan udvarias jelentés hozzáteszi — nagyon gyönge. A pápaság azonban jól tudja, hogy szellemi fegyverzetre is szüksége van. Szolgálatába fogja tehát az egyetemeket is. Résen áll, ott van a bölcsőjüknél, mintha sejtené, hogy az első egyetem, a mely az ő bábasága nélkül születik meg (Wittenberg 1502-ben), milyen veszedelmet zúdít reá. Nincs ellenére, hogy Aristoteles segítségével az egyház tanrendszere megalapoztassék és kiépíttessék, de a mikor kész a scholastica a maga

mindenesetre csodálatraméltó gondolatépületével, megállj-t parancsol az elme alkotó munkájának. S ezzel kezdetét veszi a tudományos gondolkodás zsibbadása, merevedése. Az egyetemi tanárnak a kathedrán csak a lectio a kötelessége. Amit megtanult, azt adja tovább. Azon emésztetlenül. Azzal a módszerrel, amellyel őt is tanították. Szabad tere csak a disputatióban van a gondolkodásnak. Ott a kész és változhatatlan igazságot újra meg újra felaprózhatja, így is, úgy is csoportosíthatja. A meghatározott körön belül érvelhet, cáfolhat, támadhat, védhet. S ebben a tisztára formalis ügyességben nagyra vitte a pápa igáját nyögő értelem. Amikor Duns Scotus 1304-ben megjelenik Párisban s a dominikánusok nem kevesebb, mint 200 érvet szegeznek szembe a franciskánusok Mária szeplőtlen fogantatásáról szóló tanának, a „doctor subtilis" azon mód megfelel s a 200 érvet rendre megcáfolja „olyan könnyedséggel, mint ahogy Sámson széttépte Delila köteleit". A kisebb elméknek kevesebbel kellett beérniök. Esetleg azon vitatkozhattak, hogy érvényben maradt-e a feltámasztott Lázárnak halála előtt készített végrendelete. Ez a példa különben, amely a jogi fakultás életéből mutató, sejtetheti velünk, hogy nemcsak a theologiai, hanem a többi fakultásnak is vergődés volt az élete. A dermesztő hidegség természetesen a mindeneken uralkodó theologiából áradt szét. Ne feledjük, a jogász is, az orvos is majd mindig pap még akkoriban. S a theologiából viszont azért veszett ki az élet minden melegsége, mert elzárta magát a theologia éltető forrásától, az Irástól. Ha szóhoz juthatott is az Irás, a különböző sensusok szócsövén át szólhatott csak s csak azt mondhatta, amit a dogmatikus mondatni akart vele. Láthatjuk tehát, hogy a nevelésnek ez a menete teljesen megfelelt egyrészt a nevelés eszményének, mert lenyűgözte mind a gondolkodást, mind az akaratot s egyenest holtra zsib-

basztotta, másrészt jó előkészítő volt a pap, a szerzetes jövendő tisztére, mert a kit rabszolga módra nevelnek, nemcsak maga lesz jó rabszolga, hanem jó rabszolgákat is nevel.

A pápaság következetességére jellemző, hogy a nevelés terén is legalább is közönyös volt azokkal a mozgalmakkal, törekvésekkel szemben, amelyeknek nevelési eszményével való közvetlen kapcsolatát nem látta. Sokszor ellenük is fordult, akadályokat gördített elébük, vagy pedig, ha lehetett, átformálta őket a maga akaratának eszközlőivé. Ezt cselekedte, amint már rámutattunk, az egyetemekkel. Az egyetemek nem voltak édes gyermekei. Bölcs előrelátással gyermekeivé fogadta őket. „Állami és egyházi kezdeményezés nélkül a studium generaleban rejlő erő alapján létesültek az első egyetemek" (Schneller: Paed. dolg. I. 131. o.) Igyekeznek is, amint szerét ejthetik, szabadulni a gyámkodó kéz alól. Már jóval a reformáció előtt, sőt még a humanismus győzelmét is megelőzőleg feltünedeznek itt is, ott is a világi tanárok. Igy Breitenbach János lipcsei tanárról 1488-ban azt olvassuk, hogy nős ember, ami természetesen azt jelenti, hogy világi renden levő ember. Amikor azonban a keresztes háborúkat követő kulturális föllendülés megteremti a városi iskolákat, az egyház ezeket már nem öleli oly sietve keblére, mint az egyetemeket. Pedig alighanem igaza van Paulsennek (Gesch. d. gelehrten Unterrichts 17. o.), hogy ezek épenséggel nem az egyházzal ellentétes áramlat szülöttei. Sőt egyes helyeken létre is jött bizonyos kapcsolat a városi iskola és az egyház között. S ha némelyhelyütt az iskolás kanonok félt is az új iskola miatt jövedelme csorbulásától s ezért ő akadékoskodott, a bizalmatlanság, idegenkedés gyökere mégis az egyház féltékenysége volt. Nem igen merte remélni, hogy ezek az iskolák hűséges és engedelmes alattvalókat fognak nevelni számára. Ezért adott ezeknek az

iskoláknak ugyancsak szűk határok közé szorított facultas docendit. Csak épen írást, olvasást, a latin nyelv elemeit taníthatták. Az énektanítás egyes helyeken az egyházi iskola féltett kiváltsága maradt. Igy ezek az iskolák más irányban fejlődtek. Talán épen ezért lettek az anyanyelvi készséget is fejlesztő, pl. német iskolákká. Talán ezért találták meg a kapcsolatot a mindennapi élettel s lettek „számoló" iskolák, a mai kereskedelmi iskolák ősei. Ime láthatjuk: amily mértékben fölszabadult az iskola a pápaság nevelési eszménye állította korlátok alól, oly mértékben közeledett az ember szükségleteinek a megértéséhez.

A pápaság nevelő munkájának megsemmisítés volt a célja. Mivel csak a maga akaratának, csak a maga gondolkodásának létjogosultságát ismerte el, meg akarta semmisíteni az ember egyéniségét gondolkodásával, akarásával együtt. Nevelési eszménye, az engedelmes alattvaló nem élő egyéniség. Nem is lehet az. Az a közösség, amelyet a pápa kormányoz a maga absolut hatalmával, zsarnoki, az egyest szétmorzsoló közösség. S ezzel ki is mondtuk az ítéletet a fölött a nevelés fölött, amely e felé a cél felé tör. A pápaság nevelési eszményének s ennek az eszménynek szolgáló módszerének nincs jogosultsága. A nevelés nem lehet destructiv munka. Célja csak positiv lehet. Az emberben az ember kialakítása. Ennyit már most is előrebocsáthatunk. Csak így illeszkedhetik bele nevelő munkánk Istennek rajtunk folyamatban levő nevelő munkájába, amelynek szintén nem negativ, hanem positiv célja van.

Ha a pápaságtól a humanismus felé fordulunk, rögtön szemünkbe tűnik az a nagy közbevetés, amely a kettőt egymástól elválasztja. Az egyént szétmorzsoló pápasággal szemben a humanismus a renaissance jelszavát, az egyén szabadságát hirdeti. A közösség és az egyéniség elve került tehát egymással szembe. A

kettő között való ellentétet azonban nem minden humanista érezte. Voltak ugyanis olyanok, akiknek ereiben több csörgedezett a katholicizmus, mint a humanismus véréből. Ilyenek többek között az olasz Vegius, a spanyol Vives, a német Wimpfeling. Voltak olyanok is, akiknek a kenyér, a néha oly puha, fehér kenyér, amelyet az egyház adott, megkönnyítette a belső lázongás elcsitítását és az egyházzal való megalkuvást. A humanista-fejedelem, Erasmus, talán typikus képviselőjüknek tekinthető. Legkönnyebbé természetesen akkor volt téve a humanismus számára az egyház határai között való békés megmaradás, amikor a renaissance-pápák személyében a pápai trónt is meghódította a renaissance. X. Leo jogara alatt igazán nem volt nehéz megmaradnia a renaissance gyermekének. Bezzeg keserves volt VI. Hadrián uralma! Amikor meghal, megkoszorúzzák orvosának a házát ezzel a magyarázattal: „Liberatori patriae!" (Burckhardt: A renaissance Olaszországban. I. 218. o.) De ha megalkudott is a humanista az egyházzal, ha nem tagadta meg humanista voltát, forradalmár maradt s munkássága, amint ezt a reformáció történetéből láthatjuk, aknamunka volt. Hiszen a renaissance, a humanismus csakugyan előfutárja a reformációnak bizonyos tekintetben.

A humanista paedagogia első pillantásra elárulja, hogy a renaissance szülötte. Már az is jellemző, hogy van paedagogiai irodalom. A középkor irodalma nem igen foglalkozott a nevelés kérdéseivel. Még pedig azért nem, mert nem érezte szükségét. Hiszen csak a tömeg idomítása, fékezése volt a célja. Paedagogiára ott van szükség, ahol a nevelő meglátja az ember egyéniségében a nevelés nagy feladatait és nagy nehézségeit. Itt a magyarázata annak, hogy miért olyan gazdag a humanista paedagogiai irodalom. Itt a magyarázata annak, hogy ez az irodalom miért van

annyi mindenre tekintettel, ami a középkori pápaságnak, mint nevelőnek végkép elkerülte a figyelmét. Van humanista paedagogia, amely már a gyermek nemzését megelőzőleg is intéz intelmeket a szülőkhöz, amely figyelmezteti az anyát, hogy maga szoptassa gyermekét. Általában talán valamennyit jellemzi a gyermek testi életének szemmel tartása. A testi fenyíték elítélése is általános. A testi fenyíték — mondja egy humanista — csak rabszolgákat nevel. Közös a humanista tanítók igyekezete abban is, hogy a tanulást mindenkép megkönnyítsék a gyermek számára. A mantuai Vittorino da Feltre nevelőintézetének „casa giocosa" (az öröm háza) a neve. S mivel a humanismus látja, hogy a nevelés első, döntő tényezője a szülő, ráeszmél a nő, az anya iránt való kötelességére is. Vives megírja a leánynevelés paedagogiáját, még pedig olyan bölcseséggel, hogy ma is tisztelettel kell említenünk. A nevelési eszmény, amelyet a humanismus maga elé tűzött, nem volt eredeti. Quintilianustól kölcsönözte, akinek „Institutio oratoria"-ját Poggio 1415-ben Szent Gallenben fölfedezte. Hogy a humanista paedagogia miért ragadta meg oly mohósággal Quintilianus nevelési eszményét, érthető. Quintilianus rhétort akar nevelni, akinek eloquentiája a virtus és a sapientia kettős gyökeréből táplálkozik s mivel a rhétor hivatása az egyéniségnek szinte eszményi érvényesülését teszi lehetővé, a renaissance kora neki megfelelőbb nevelési eszményt aligha találhatott volna. S természetes, hogy az a nevelés, amely minden változtatás nélkül átvette egy rég letűnt kor eszményét, ezzel szükségkép átvette ennek a nevelésnek eszközeképen annak a kornak nyelvét, irodalmát is. Az igazi rhétor nevelését az ókorba való teljes belemerülés biztosíthatta csak, mert hiszen ez a kor volt a rhétorok klasszikus kora. S a humanismus nevelési eszményéből természetszerűleg következik, hogy a humanismus

mint paedagogiai mozgalom is arisztokrata mozgalom volt. A szellem arisztokratái szellemi arisztokratákat neveltek. S mivel erre a megfelelő környezet, a szükséges jómód a fejedelmek, a főrangúak udvarában kínálkozott, a humanista nevelők majd kivétel nélkül elméletben és gyakorlatban fejedelmi és főrangú sarjak nevelői. Hogy a nép nagy tömegének is van igénye nevelésre, ez iránt a humanismusnak nem igen volt érzéke. Még a nemeslelkű Vittorino da Feltre is csak fölös idejét fordítja szegény gyermekek tanítására.

A renaissance egyéniség-elve a maga féktelenségében szükségkép összeütközésre vezetett a humanismus és a keresztyénség között. Nyilvánvalóvá lett, hogy a renaissance tulajdonképen nem egyéb, mint a pogányság ujraéledése. A nyugat népei a keresztyénségnek az ókor megöregedett népei által reájuk aggatott köntösét félredobják, mert észreveszik, hogy nevelőik, az ókor népei valamikor oly fiatalok, oly erőtől, tettvágytól duzzadók voltak, mint ők most s akkor még pogányok voltak, akárcsak ők is a szivük mélyén. S e fölfedézés keltette boldogságban lelkesülten futnak vissza a renaissance népei az ókor pogányságába (Paulsen i. m. I. 7. o.). A renaissance tehát a középkori pápaság nevelő munkájának csúfos kudarcát hirdeti. Az idomítás nem sikerült. S a renaissancenak ezt a való belső lényegét nemcsak Olaszországban (Burckhardt: A renaissance Olaszországban. Főleg II. 213. o.) figyelhetjük meg pl. Macchiavelli typikus személyiségében (Dilthey: Die Analyse d. Menschen im XV. und XVI. Jahrhundert.) A csendes, óvatos német humanismus is elszólja magát. Typikus egyéniség e tekintetben Mutianus Rufus gótai kanonok, vezérembere annak a humanista körnek, amelyből a „Litterae obscurorum virorum" kerültek ki (Paulsen i. m. I. 80. o.). Levelezésében teljes őszinteséggel tárja föl lelkét. Az egyházi tisztével járó kötelességeket

szégyenletes tehernek tartja. 10 évi kanonokság után tudja csak rászánni magát, hogy misét mondjon. Világnézlete naturalista pantheismus, amelyet Olaszországból hozott magával. Azt azonban mégsem tűri semmiképp, hogy valaki az egyház ellen forduljon. Szükség van reá, hogy a vallással a tömeg elámíttassék. A művelt ember úgyis tudja, hányadán van az ilyesmivel. De ezt nyilvánosan nem szabad szóvá tenni. Mi lenne így császárral, pápával, Mutianusékkal?! Minden fölfordulna. Valóban igaza van Paulsennek: mintha Voltairet hallanók! A keresztyénség csak arra jó, hogy a buta tömeget megzabolázza. Mi természetesebb, mint hogy ennek a pogányságnak pogány erkölcsei is voltak? Mindjárt Mutianus is példa reá. Egy barátjáról, a cisztercita Urbanusról az a hír járja, hogy megszöktetett egy apácát. Levelet ir neki s az esetet a kéjenc gyönyörűségével boncolgatja. A tisztes házasságot lenézi. Egy fiatal barátját nagy buzgósággal le akarja beszélni a házasodásról. Hiszen elvégre ilyen formaság nélkül is segíthet magán (!). Más példák is akadnak bőven. Celtis, aki Budán a „Sodalitas Hungarorum"-ot alapította, mint szabad, souverain egyéniség (!) mindent megvet, ami életét megkötözhetné: hivatást, családi életet, állandó lakhelyet, erkölcsöt. Szabad életet akar élni. Vándorolva, élvezve a nőt, a bort s — adósságot adósságra halmozva. (Paulsen i. m. I. 78. o.) Buschiust, a humanismus északnémetországi előharcosát kérve kéri Trithemius, hogy hagyja végre a bort, a nőt, hiszen szemei a mértéktelen életmódtól úgyis könnyesek és vörösek már. A parázna-ság és iszákosság méltatlanok egy férfiuhoz „etiamsi poeta sit" (Paulsen i. m. I. 78. o.) Ez a kicsiny szócska „etiamsi" a humanista „poeták" milyen mély erkölcsi fertőjét világítja meg. Ime, a szabad, fékevesztett egyéniség szabadosságának gyümölcsei!

A humanismus nagy és elévülhetetlen érdemeit

mindazonáltal el kell ismernünk. Azért, hogy a nyugat zsibbadt kulturájába bevezette a klasszikus ókor nevelő erőit, hála illeti meg. Közvetve a reformációnak is jó szolgálatot tett azzal, hogy megtörte az egyetemeken a scholastica uralmát. A német egyetemek, mint legelsők: Bázel, Freiburg, Tübingen, Frankfurt (az Odera melletti), majd mint legutolsók az XVI. század második tizedében; Lipcse, Erfurt, Wittenberg rendre megnyitják előtte kapuikat. S ha a legtöbb helyütt csak arra szorítkozott is a reform, hogy a humanista rhétor és poéta számára tanszéket állítottak föl s azok megkezdték a görög és latin klasszikusok olvasását és magyarázását, a humanista tavasz üde szellője befurakodott az előle még elzárt dohos tantermekbe is. A humanismus „ad fontes!" jelszava új idők jöttét készíti elő a theologia számára. Terjed a nyelvek ismerete, amelyekkel be lehet hatolni az Irás eddig eltakart mélységeibe. A XV. század végén Wimpfeling csak öt olyan német humanistát ösmer, aki görögül tud, 1520-ban pedig már valamennyi német egyetemen lehetett görögül tanulni. Korszakalkotó esemény a theologiai tudomány történetében Reuchlinnak 1506-ban megjelent héber nyelvtana s az Erasmus által 1516-ban kiadott görög újszövetség. Az természetesen mind romba dőlt, amit a humanismus halhatatlansága legszilárdabb alapjának ítélt. A szerzőiktől örökbecsűeknek hirdetett humanista poémák, a melyekben a „szabad" egyéniségek egy-egy bőkezűnek igérkező maecenasnak csuszó-mászó servilismussal bocsátották árúba magukat, a könyvtárak legelrejtettebb zugaiban hevernek. Oda kerültek a humanista szónoklat és levélírás remekei is, amelyekben a középkorban némaságra ítélt ember — a bursákban még az ebéd ideje alatt is a lectort kellett hallgatni — szabadjára eresztette beszédes kedvét. Ott vannak az „isteni" Erasmus levelei is, amelyek annyi embert

tettek boldoggá. Hiszen nem volt becsülete annak a humanistának, akinek nem volt legalább egy levele tőle. S mi örülünk, hogy letűnt ez a kor s nekünk már nincs olyan gyönyörűségekben részünk, mint 1515-ben annak a 22 fejedelemnek Bécsben, a kiknek 22 latin üdvözlő beszédet kellett végighallgatniok. Ciceroi latinságukért sem irígyeljük őket. Inkább azt szeretnők, ha arról számolhatnánk be, hogy a humanisták kemény római jellemeket neveltek. De erre ők, a hajlékony gerincű emberek nem voltak képesek. Ők csak a szó emberei voltak. Különben latinságukról szólva egy dolgot érdemül róhatunk föl nekik: a mikor a középkornak, lehet, hogy barbár, de élővé fejlett nyelvét fölcserélték a holt, csak a rómaiak szükségleteihez szabott ciceroi nyelvvel, akaratuk ellenére annak egyengették útját, hogy ezt a holt nyelvet a magunk anyanyelvével váltsuk föl s azt csiszoljuk költészetünk, tudományunk alkalmas eszközévé (Schiller: Gesch. d. Pädagogik. 68.)

A pápaság nevelő munkájának azt kellett szemére vetnünk, hogy a közösség érdekében az egyén megsemmítésére tör. A humanismus a másik végletbe esett: csak az egyénre van gondja, azt óvja, dédelgeti s nem törődik vele, ha ezzel szétrobbantja is a közösséget. A két véglet között mégis van összekötő kapocs. Az anarchiát olykor csak egy lépés választja el a despotismustól. A humanista Macchiavelli írta meg a zsarnokság elméletét. Mind a két nevelő munkát el kell ítélnünk. Azt is, amelyik a közösség kedvéért elnyomja az egyént; azt is, amelyik az egyén kedvéért földarabolja a közösséget. A nevelés fogalmával ellentétben van mind a kettő. Egyikük sem látja, hogy Isten az egyént mint a közösség élő tagját teremtette.

II.

Az egyént a közösségnek feláldozó pápasággal, a közösséget az egyénnek feláldozó renaissanceszal egyaránt szembefordult a reformáció. Az az elv, amelylyel paedagogiai téren is mindkettőnek föléemelkedett, az evangelium elve volt.

Az evangeliumi paedagogia eszményét klasszikus tökéletességgel rajzolta meg Luther „A keresztyén ember szabadságáról" irt művében. (Luther művei II. 323.) Két tételt állít föl: 1. „A keresztyén ember mindeneknek szabados ura és nincsen senkinek alája vetve." 2. „A keresztyén ember mindeneknek készséges szolgája és mindenkinek alá vagyon vetve." Az első tétel a belső emberre vonatkozik. Ezt a törvény igéje — bűnös voltát, jóra való teljes tehetetlenségét fölfedve — megalázza, porba sujtja, az evangelium igéje viszont fölemeli, mert így szól hozzá benne Isten: „Higyj a Krisztusban, akiben én neked minden kegyelmet, igazságosságot, békességet és szabadságot felajánlok; ha hiszesz, mindez a tied; ha nem hiszesz, nem a tied." Az ember így „hite révén tiszta, mentes és szabad lesz". Ingyen kegyelemből megigazul. S amint felszabadul az őt vádoló törvény parancsolatai alól, úgy felszabadul minden alól, ami megkötheté." „A keresztyén ember hit által minden dolog fölé oly fenséges magasságba emelkedik, hogy lelkileg mindeneknek urává lesz, mivelhogy üdvösségének semmi sem árthat. Sőt neki minden kell, hogy hódoljon és üdvösségét szolgálja." A keresztyén király és pap. „Királysága által mindeneknek ura, papsága által Isten hatalmának birtokosa." Ime a renaissance álma a szabad emberről megvalósulhat, persze nem úgy, ahogy a renaissance álmodta: a bűne alól felszabadult ember Krisztus által szabados, független úr mindenek fölött! — A második tétel a külső emberre vonatkozik. A keresztyén ember így gondolkodik: „Ime

az én Istenem engem, méltatlan és elkárhozott embert, minden én érdemem nélkül, ingyen való kegyelméből megajándékozott Krisztus által és Krisztusban minden kegyesség és üdvösség teljes gazdagságával, úgyhogy immár semmi másra nincs szükségem, mint hogy higyjem, hogy ez így van. No hát, ennek az én jó Atyámnak, aki engem fölös jókkal ingyen elhalmozott, megteszek én is önként, szabadon és ingyen mindent, ami neki tetszik és leszek felebarátom iránt én is keresztyén, amint Krisztus irántam lett és nem teszek egyebet, csak amiről tudom, hogy nekik szükséges, hasznos és üdvösséges; hiszen nekem hitem által Krisztusban mindenem megvan bőséggel". Íme, valóra válhat az, amit a pápaság a maga közössége, vagyis az egész világ számára erőszakkal akart megvalósítani: az az ember, akinek külső embere így illeszkedik bele a világba, „mindeneknek készséges szolgája és mindeneknek alája vagyon vetve!" Csakhogy mindazonáltal belső embere szerint „mindeneknek szabados ura és nincsen senkinek alája vetve". A nevelés nagy problémája, a melyet a pápaság, a renaissance egyoldalúlag oldott meg és épen ezért nem is oldott meg igazán, meg van fejtve. S természetesen mint a reformáció általában, úgy a reformációnak a kor paedagogiai ellentéteiben elétárt kérdésre adott felelete sem creatio, hanem csupán recreatio. A közösség és az egyén érdekét absolut tökéletességgel összeegyeztetve újra a Krisztus eljöttéről szóló örömhírnek paedagogiája érvényesül teljes tisztaságában. Ebben kell látnunk a reformáció neveléstörténeti jelentőségét a pápasággal és a humanismussal szemben.

A nevelést a bölcsőtől a sirig minden vonalon ennek a nevelési eszménynek szolgálatába akarta állítani Luther. Mint az ige hirdetője a szószéken mindenekelőtt a szülők felé fordult. A házasságot, mint Isten intézményét fölemeli középkori megalázottságából

s első sorban a szülőktől várja nevelési eszménye megvalósítását. Azért akar az ige által ker. szülőket nevelni, hogy azok ker. gyermekeket nevelhessenek. (Keferstein: Luthers päd. Schriftem u. Äusserungen. 215—). A nagy és kis kátét is tudvalevőleg azzal a szándékkal irta, hogy velük a családapának a ker. nevelés munkájában segítségére legyen. „Minden családapának kötelessége, hogy hetenkint legalább egyszer gyermekeit és házanépét kikérdezze és kihallgassa, hogy (a kátéból) mit tudnak vagy tanultak s ha nem tudnak, szigorral kell őket reászorítania." Magában a kátéban jellemző különben (1. főleg a nagy kátét) a IV. parancsolat magyarázata. Az a törekvése, mellyel a keresztyén házi nevelést akarta megkönnyíteni, tette a szemléltető oktatás egyik úttörőjévé Luthert, amikor a kis kátét már a második wittenbergi kiadásban illusztrálva adta ki, a bibliai eseményeket ábrázoló képekkel egyben arra is rámutatva, hogy a kátéban tulajdonképen a szentirást adja a nevelő kezébe. A nevelés második természetes tényezője Luther szerint a szülők mellett a politikai közösség, amelyet az uralkodó rendben, a felsőbbségben lát megszemélyesítve. Ezért fejti ki az iskolai nevelés különböző fokozataira vonatkozó reformeszméit részint a „Németország összes városainak polgármestereihez és tanácsosaihoz keresztyén iskolák felállítása és fenntartása végett", részint „A német nemzet keresztyén nemességéhez a keresztyénség állapotának megjavítása ügyében" irott művében (Luther művei IV. 157.— és II. 23—). S itt annak megállapítására látjuk magunkat följogosítva minden ellentétes véleménnyel szemben (lásd például Weimer: Geschichte der Pädagogik 36), hogy Luther a népnek a maga teljes egészében való iskolai nevelését követelte. Ez egyenes következménye nevelési eszményének. Amikor azt hirdeti, hogy az ember hite által igazul meg, amelynek viszont a Krisztus is-

merete az alapja, amikor ennek következtében megirja kátéit, lefordítja német nyelvre a bibliát s odaadja a nép kezébe, amikor a nép számára énekeket ir, énekeskönyvet ad ki, kétségtelenül a népnevelés alapjára épít. Az a nézete, hogy „a fiúk naponként egy vagy két órát töltsenek az iskolákban és többi idejük alatt foglalkozzanak otthon, tanuljanak valami mesterséget és készüljenek választott pályájukra, hogy mindkét irányban kiképződjenek.“ Mert a nevelési eszmény mindenek számára szól, a leányok nevelése ép oly kötelesség, mint a fiúké. Megköveteli, hogy a leányok is „naponként egy órát tölthessenek az iskolában, amellett munkájukat otthon is végezhetik.“ Figyelemreméltó különben a munkára nevelés szemmel tartása. Ez is, ha jól meggondoljuk, Luther nevelési eszményéből folyik. Az alsóbb iskolákból a felsőbbekbe „csak a valóban arravalókat küldjék fel.“ Itt, a tudós iskolákban a humanismus kezébe adja Luther a munka javarészét. Isten különös gondviselését látja abban, hogy a humanismus győzelmének korát éli. Ezeknek az iskoláknak ugyanis abban látja főteendőjét, hogy a nyelveket, a latint, a görögöt és a hébert tanítsák. A humanista tanulmányokat azonban mint számára majdnem teljesen formális jelentőségűeket az evangelium nevelési eszményének szolgálatába állítja. A tulajdonképeni humanismus iránt teljesen érzéketlen. Neki a „nyelvek“ csak azért kellenek, mert az Irás igaz megértése csak általuk lehetséges. Ezért elvként állítja föl: „Amennyire kedves nekünk az evangéliom, oly erősen ragaszkodunk a nyelvekhez.“ Egyáltalában az az iskolának mindenek fölött való hivatása, hogy az ifjúságot a szentirás ismeretébe bevezesse. „A felső és alsó iskolákban első sorban a szentirásnak kellene a legkiválóbb és legközönségesebb olvasmánynak lenni.“ Világos, hogy miért. Isten az ige által viszi végbe az embernek mind bűne alól való felszabadítását, mind

szolgálatra való elkötelezését. Innen van, hogy noha fontos és sürgős, hogy az iskolák kormányzásra alkalmas embereket, tanítókat, sőt tanítónőket (!) is képezzenek, legfőbb teendőjük Luther szerint mégis az, hogy igehirdetőket neveljenek. S amikor az iskolák elnéptelenednek s félő, hogy nem lesz elegendő igehirdető sem, Luther még attól az indítványtól sem riad vissza, hogy az arra alkalmas fiúk taníttatására a felsőbbség kényszerítse rá a szülőket s nem győzi eléggé magasztalni a szülők előtt az igehirdetői hivatal fenséges voltát. (Sermon, dass man solle Kinder zur Schule halten. Keferstein i. m. 223.) Szorosan ragaszkodik nevelési eszményéhez akkor is, amikor az egyetemek reformjáról szól. Az evangéliumért üzen hadat a „kárhozott, nagyralátó, ravasz pogány" Aristoteles „hamis" beszédeinek. Csak abba egyezik bele, hogy logikáját, rhetorikáját és poetikáját tanítsák. Az orvosi fakultás reformját az orvosokra hagyja, a jogi fakultásról azonban kiküszöbölendőnek tartja a pápai jogot, mert az egyházi jog tekintetében is „teljesen elég nekünk, ami a bibliában van, arra, hogy minden dologban tudjuk, mihez tartsuk magunkat." A legmélyebbre ható reformot természetesen a theologiai fakultáson sürgeti. „A szentirást és semmi mást ne tanítsunk." Az erre való képesség Istentől jő. „A szentirás doktorát senkisem teremti elő, hanemha egyesegyedül a mennyből való Szent Lélek." Az irástanulmányozás kedvéért szűkebb körre kell szorítani a többi tanulmányokat. „Sok könyv nem tesz tudóssá, sok olvasás sem." Még az ősatyák írásainál is vigyázzunk, „nehogy teljesen beléjük vesszünk s az Irásba soha be ne jussunk." Amikor — az iskoláknak mintegy koronájaképen — jó könyvtárak fölállítását követeli, első követelménykép állítja fel: „Először is ott legyen a szentirás mindkét része, latinul, görögül, héberül és németül, sőt még több nyelven is. Azután a legjobb

magyarázók és legrégiebbek, mindkét féle, görögül, héberül és latinul egybegyűjtve, ahol csak találhatók." S amint az Ige a nevelő eszköz az iskolában a legalsóbbtól a legfelsőbbig, úgy eszköze annak a tágabb értelemben vett nevelő munkának is, amely a keresztyén gyülekezetben folyik. „Minden istentiszteletben Isten igéjének a hirdetése és tanítása a legfőbb és legfontosabb." (Deutsche Messe und Ordnung des Gottesdienstes.) Luther paedagogiája egységes és következetes. A bölcsőtől a sírig ugyanazon eszményt tartja elénk: a kegyelem által szabad, a szeretet által megkötött embert. A bölcsőtől a sírig ugyanazzal az eszközzel akarja megvalósítani ezt az eszményt: az ige által, amelyben a Lélek munkálkodik (Grützmacher: Wort u. Geist. 25.).

Bármily értékesek is Luther paedagogiai reformjavaslatai, amelyekkel a nevelést, az iskolai munkát akarta megreformálni, a reformáció neveléstörténeti jelentőségét, ismételjük, az evangelium nevelési eszményének újra való érvényesítésében látjuk. Ez a tény adott kényszerítő erővel új fordulatot a paedagogia fejlődésének. Az eszmény megvalósítására ajánlott módozatok némelyike különben is századokkal megelőzte korát. Ilyen pl. a népnevelés gondolata. Bizonyos paedagogiai reformok csak teljesen kifejletlen csira formájában találhatók meg Luther tanításában. Amikor pl. theologiájában a megváltás rendje mellett a természet rendje is érvényesül, meg volt vetve az alapja a természet köteles megfigyelésének. A természettudományok azonban körülbelül csak a pietismus korában juthattak be az iskolatermekbe. A nemzeti nevelés gondolatát is inkább csak csirájában találjuk meg s inkább Luther német egyéniségében, mint paedagogiájában. Ha Lutherben, a paedagogusban csak a külsőt, a többé-kevésbbé kifejtett paedagogiai reformeszméket tekintjük s nem nevelési eszményét, amelyből ezek

sarjadtak, nem fogjuk megérteni többi reformátor társával szemben való paedagogiai sajátosságát sem. Zwinglihez és Kálvinhoz való viszonyát épen „A keresztyén ember szabadságáról" írt műve alapján határozhatjuk meg a legtalálóbban. Zwingli, a szabadság embere kétségtelenül az első tételre vetett volna nagyobb súlyt, Kálvin, a fegyelem embere ellenben a másodikra. Luthernél mind a kettő rezdülés nélkül való egyensúlyban van. Épen ez az oka annak, hogy miért szorítkozunk mi fejtegetéseinkben Lutherre, a reformációnak — paedagogiai tekintetben is — evangelistájára (Knoke: Grundriss d. Päd. 34.). Ha van reformátor, akiben a reformáció neveléstörténeti jelentősége félreismerhetetlen határozottsággal kidomborodik, akkor Luther az.

Luther paedagogiája azonban egyelőre még nem érvényesülhetett a maga teljes tisztaságában és következetességében. Egyelőre a humanismussal kellett szövetséget kötnie. A szövetség elkerülhetetlen volt. A reformáció egyháza rászorult a humanismus kulturájára. Az akkori körülmények között csakis a humanismus nevelhette az igehirdetés egyháza számára a csiszolt elméjű, fegyelmezett beszédű prédikátorokat, akikre szüksége volt, hogy hivatását teljesíthesse. S egyáltalában a scholastica rombadöntött épülete helyébe föl kellett az evangelium alapján építeni a tudomány új épületét. Ehhez is a humanismus igérte akkor a leghasznavehetőbb építőanyagot. Karlstadt sokban tévedett. Többek között abban is, hogy az evangelium egyháza tudomány és tudományos képzettség nélkül is boldogulhat. Az a súlyos válság, amelybe a tudós nevelés — a nevelő munka gerince — a reformáció első éveiben sodródott, élete erét érintette. Egyszeriben csak elnéptelenedtek az egyetemek. 1520-tól kezdve rohamosan apad az immatriculatiók száma. Wittenberg sem kivétel. Megdöbbentő képet tár elénk az immat-

riculatiók statisztikája az 1520—26 közé eső években: 579, 245, 285, 198, 170, 201, 76. Hasonló Erfurt sorsa: 310, 120, 72, 15, 43, 21, 14. Vagy Lipcséé: 417, 340, 285, 126, 91, 102, 81. Rostock 1529-ban megéri, hogy egyetlenegy immatriculatiót sem mutathat ki. Greifswaldban, úgy látszik, 1525—1539 között majdnem teljesen szünetel az egyetemi élet. (Paulsen i. m. I. 192. o. II. 692. o.) Az oka ennek természetesen nem a „virus Lutheranum", hanem a pápaság. Mivel a pápaság a tudomány felett való uralmat is bitorolta, most vele együtt a tudományt, a tudós nevelést is megvetette a kor. S mivel annakelőtte csak az egyház embere tanult s most a pap, a szerzetes becsületevesztett tökéletessége, a javarészt a világi hatalom kezébe került stallumok már nem vonzották az ifjúságot, céltalannak látszott a tudománnyal való foglalkozás. Kereskedő, mesterember lett az ifjú már csak azért is, mert a reformáció megtanította reá, hogy a boltban, a műhelyben is lehet valaki jó keresztyén. Odament, ahol jómód, becsület intett feléje. A humanismus sem vonzott. Most, amikor a reformáció belévetette az örökkévalóság nagy kérdését a lelkekbe, lett nyilvánvalóvá, hogy a humanismus csak a szavakkal űzött szemfényvesztő játékot s a lélek nagy szükségével szemben tehetetlen volt. Eobanus Hessus, az ünnepelt erfurti költő-király koplalni volt kénytelen. Verseit hiába árulta, nem kellettek. Hogy ez a tudományellenes áramlat milyen veszedelem számára, különösen akkor tapasztalhatta meg a reformáció, amikor az előző kor tudományosan képzett embereinek sorai megritkultak s pótlásra lett volna szükség. 1537—44 között kénytelenségből lelkésszé avattak Wittenbergben olyan embereket, akik minden tudományos képzettségnek híján voltak: íródiákokat, könyvnyomtatókat, posztócsinálókat, takácsokat, cipészeket, szabókat s még egy parasztot is. Érthető tehát, ha Luther s ál-

talában a reformáció elfogadta a humanismus szövetséget kínáló jobbját. Luther és Melanchthon együttmunkálkodásában érvényesült legjellegzetesebben ez a szövetség. Hogy Luther paedagogiája számára mit jelentett ez, láthatjuk, ha a „Németország összes városaihoz ker. iskolák felállítása és fenntartása végett" írott művét összevetjük az „Unterricht der Visitatoren an die Pfarrherrn im Herzog Heinrich's zu Sachsen Fürstentum" című munkával, amely Melanchthon műve ugyan, de amelyet Luther négy ízben látott el előszóval s így tartalmával azonosította magát (Keferstein i. m. 269. o.). Amabban a humanismus végtére is csak mint eszköz szerepel, emebben azonban már teljesen az ő kezében van az iskola. Amabban Luther szól hozzánk, az ízigvérig német ember, aki nemcsak azt veti szemére a középkori iskolának, hogy egyik-másikat még 40 év alatt sem tanította meg latinul, hanem azt is, hogy németül sem lehetett megtanulni benne; aki — helyes paedagogiai érzékkel — már csak azért is ragaszkodik a klasszikus nyelvekhez, mert nélkülük „elvégtére odáig is jutunk, hogy németül sem tudunk helyesen beszélni vagy írni". (Luther művei IV. 162 o., 170 o.). Emebben azonban a humanista világpolgár ridegen kiűzi az anyanyelvet az iskola falai közül s ezzel kiszakítja az embert abból a közösségből, amelyen belül a szabad ker. ember „mindeneknek készséges szolgája és mindenkinek alá vagyon vetve". De van Luther és Melanchthon, a reformáció és a humanismus között még mélyebbrehatható, még végzetesebb ellentét is. Luther lelke mélyéből gyűlöli Aristotelest, a „kárhozott, nagyralátó, ravasz pogány"-t s műveiről azt tartja: „Pokolba az ily könyvekkel!" Melanchthon, a humanista azonban teljesen ellentétes véleményen van: „Aristotelem maxime velim omnibus studiosis in manibus esse". (Rocholl: Altiora quaero. 7. o.). S Melanchthon e tekintetben hű is maradt önmagához. Humanista volt s maradt mind-

végig. Előadásainak jegyzéke (Hartfelder: Philipp Melanchthon. 555. o.) beszédes bizonysága ennek. Jellemének fogyatkozásai is erre vezethetők vissza talán különösen ingatagsága. Az evangeliumért vívott harcokban újra meg újra elhatalmasodott szivén a vágy a humanista studiumok csendje után. Másrészt tény azonban, hogy Melanchthon kezdettől fogva mindvégig keresztyén humanista akart lenni. Már wittenbergi beköszöntő beszédében (De corrigendis adolescentiae studiis. L. Hartfelder i. m. 64. o.) is határozottan hangsúlyozza, hogy az „ad fontes" elv követése azért szükséges, mert csak így érthetjük meg Krisztust. A nevelés célja szerinte is csak az eloquentia, de ő ezt a formális készséget az evangélium szolgálatába állítja (Hartfelder i. m. 339. o.). Ez a keresztyén Melanchthon hozta létre a szövetséget Luther s a humanista Melanchthon között. Ezért volt Melanchthon alkalmas arra, hogy Luther paedagogiáját, amennyire ez természetesen akkor lehetséges volt, megvalósítsa. Néha annyira hozzásimult Lutherhez, hogy szinte azt véljük hallani. Igy pl. amikor Soest városának tanácsot ad latin iskolájának berendezésére nézve (Paulsen i. m. I. 209. o.). A reformációnak és a humanismusnak Melanchthonban való egysége meggyőző erővel bizonyítja, hogy az evangéliumnak a reformáció által újra megszólaltatott paedagogiája minden idők paedagogiája, mivel beleilleszthető minden kor és kultura sajátságába.

Melanchthon paedagogiai munkásságára csodálattal tekinthetünk. A reformáció első viharaiban rombadőlt tudós-nevelést fölépítette romjaiból. Ő vetette meg a német gimnáziumi oktatásnak az alapját. Közvetve vagy közvetlenül több mint 1000 iskola vallhatta Melanchthont a maga megalkotójának. Munkásságának teremtő, megújító erejét azonban különösen a felvirágzó egyetemek hirdetik. A Hesseni Fülöp alapította marburgi, az Albrecht porosz herceg alapította königs-

bergi egyetem az ő alkotásainak tekinthetők. Sorrarendre új életre támasztja a tengődő vagy már-már meg is szűnt egyetemeket. Tübingenben, Heidelbergben újra megindul a tanítás és tanulás. Újjászervezi a lipcsei egyetemet s az immatriculatiók száma évről-évre emelkedik: 123, 204, 255, 394, 413. Az ő műve, hogy Greifswaldban, oderai Frankfurtban, Rostockban újra benépesülnek a tudomány csarnokai. (Walther: Melanchthon als Retter des wissenschaftlichen Sinnes. 21. o.) Wittenbergben is megpezsdül az élet. 1530-tól kezdve folyton emelkedik az immatriculatiók száma, míg végre 1544-ben eléri a tetőpontot: 814-et. (Paulsen i. m. II. 693. o.) S a kathedrákon mindenütt Melanchthon tanítványai, barátai, tisztelői állanak! Németországban épen úgy, mint nálunk. Stöckel Lénárt Bártfán, Tordai Gelei Zsigmond Eperjesen, Siegler János Beszterczebányán s mások Wittenbergből hozták haza az evangélium világosságát s tanítási készségüket egyaránt. (Daxer: A külföldi iskolalátogatás. 5. o.) S mint igazi paedagogus nem szakítja meg az összeköttetést akkor sem tanítványaival, ha azok visszatérnek távol hazájukba. Igy barátságot tart, levelez Dévai Biró Mátyással, Stöckel Lénárttal, Tordai Gelei Zsigmonddal, Honter Jánossal, aki pedig nem is volt közvetlen tanítványa és másokkal. (Fraknói: Melanchthon magyarországi barátai. Századok 1874. 149. o.) Ha Fraknói megállapítása szerint a magyar reformáció megindulását követő első félszázadban 125, körülbelül ebben az időszakban keletkezett protestáns iskola mutatható ki Magyarországon, akkor ezek javarészét — különösen az első időkben, míg Wittenberg hatása alatt áll a magyar reformáció — Melanchthon munkásságával hozhatjuk kapcsolatba. Hiszen Melanchthon 42 évi wittenbergi munkásságának ideje alatt 442 magyar tanuló fordult meg ott. Tanítói munkássága arányainak megfelelő tankönyvírói tevékenysége.

Attól kezdve, hogy még mint gyermekifjú megírja görög grammatikáját, a legkülönbözőbb disciplinákat tárgyaló tankönyveknek egész sora kerül ki tolla alól. Első helyen áll ezek között hatásának mélysége és tartóssága tekintetében dogmatikája, a híres „Loci theologici". Több mint 100 kiadást ért meg! Ez az a könyv, amelyet Luther a biblia mellett föltétlenül tanulmányozásra ajánl a theologusnak. (Keferstein i. m. 135. o.) Cochläus, a reformáció elkeseredett ellenfele jól látta, hogy milyen nagy a jelentősége ennek a műnek a reformáció egyháza s igehirdetőinek képzésére nézve. Világért sem adta volna, ha csak egyetlen egy példányban lett volna meg s azt az egyetlen egy példányt ő vethette volna tűzbe. S végül még egyet nyomatékkal kell megemlítenünk. Melanchthon szervező, tanítói, irói munkásságával mindenekelőtt azzal tett elévülhetetlen szolgálatot a protestáns theologiának, hogy egyszersmindenkorra tudatunkba véste a lelkipásztor tudományos, philologiai és philosophiai képzettségének szükségességét.

Ha el kellett ismernünk, hogy Melanchthon az evangéliumot és a humanismust teljes jóakarattal igyekezett összeegyeztetni, nem zárkózhatunk el annak megismerése előtt sem, hogy azok, akik vele egy úton akartak járni, a tanítványok, kortársak, epigonok jórészt föláldozták a keresztyén nevelés érdekeit a humanista nevelési eszmény érdekeinek. Ez áll Neanderre, Trotzendorfra nézve épen úgy, mint a Melanchthontól független Sturmra nézve. Nevelési eszményükként a „sapiens atque eloquens pietas"-t hirdetik ugyan, de hovatovább a „pietas" egyik jelzőjére, az „eloquens"-re tömörül náluk minden hangsúly. Minden paedagogiai leleményességüket és ügyességüket ennek a célnak a szolgálatába állítják. Elérése azonban most is csak úgy volt lehetséges, mint a középkorban: a gyermeket ki kellett szakítani termé-

szetes környezetéből s egy mesterséges társadalmat, a tudós társadalmat kellett számára teremteni. Trotzendorf res publica-ja tulajdonképen nem egyéb, mint ennek bevallása s már az iskola falain belül való megvalósítása.

A Luther nevelési eszményével való ellentét világos. Az eloquens ember aligha lesz készséges szolgája mindeneknek a szeretetben. Egyrészt arisztokrata lesz, másrészt be lesz zárva a tudós kasztba s le lesz nyűgözve annak rabságába. A belső ember fölszabadítása is közönyös lesz lassankint, úgy látjuk, ezeknek a nevelőknek szemében. A hitoktatás is háttérbe szorul az eloquentia mellett. Ez különösen Sturmnál figyelhető meg. Az ő kezében még a káté is a nyelvtanítás eszköze. Ha ki van is szombatra és vasárnapra tűzve Pál leveleinek magyarázata, ez is valószinűleg grammatikai és rhetorikai elemzésre szorítkozott jórészt. (Weimer i. m. 47. o.) A visszaesés tagadhatatlan. Itt már nem igen lehet szó az evangélium és humanismus szövetségéről. A humanismus absorbeálta az evangéliumot. Körülbelül ujra ott vagyunk, amikor a nevelés emberei Quintilianust tartották a nevelés evangelistájának. Újra a szó embere, a rhetor a nevelés célja. Ha vétkezik a diák, egy szép latin beszéd megmenti a bűnhődéstől.

Bár bizonyos tekintetben elcsüggesztő kép tárult elénk: Luther, az evangélium paedagogusa, majd a kénytelen szövetség a humanismussal, Melanchthon keresztyén humanismusa, végül Trotzendorf, Sturm formalismusa, nincs okunk a csüggedésre. A reformáció nevelés-történeti jelentősége abban is nyilvánvalóvá lesz, hogy még tovább is, emberöltők, századok vele ellentétes áramlataival szemben is újra meg újra érvényre juttatja az evangélium paedagogiáját.

III.

A reformáció után a nevelés is, mint általában a fejlődés, három áramlatban halad. Az egyik áramlat a pápaságnak lényegében mindenkor változatlan nevelő munkája; a másik a genuin humanismus köntösében már szerepelt neopaganismus, amely külső formáját, módszerét nemzedékről nemzedékre változtatja, de lényegét, az evangeliomot, több-kevesebb következetességgel elutasító álláspontját nem tagadja meg; a harmadik végül az evangeliomnak Luther által oly tisztán hirdetett paedagogiája, amelyet más áramlatok el-elhallgattatnak ugyan, de amely diadalmasan újra meg újra előtör s érvényesül. Lényegét tekintve a helyzet mindig ugyanaz marad, mint amikor egyrészt a pápasággal, másrészt a humanismusban új életre kelt pogánysággal szemben kellett az evangeliomnak az egyén és a közösség érdekét egyaránt szemmel tartó, egyaránt kielégítő paedagogiáját érvényesítenie a reformációnak.

A reformáció ellen csakhamar mindenütt, így a nevelés terén is, a pápaság derék hada, a jezsuita rend vette föl a harcot a legelső sorban. A dogma terén a tridentinummal, a nevelés terén a jezsuita paedagogiával felelt a reformációnak visszafordulást követelő szavára a pápaság. A jezsuita nevelés könyörtelen következetességgel tört afelé a cél felé, hogy fejhajtó embereket neveljen a pápa számára. Az eszmény megtestesítője a nevelő, a jezsuita szerzetes. Mint ember meghalt: cadaver. Nem ő, a pápaság gondolkodik, cselekszik általa. A család, a nemzet kötelékei nem kötik. Szivében vágynak, kívánságnak nem szabad megfogannia. Mindene az egyház, a pápaság. Ezt az eszményt akarja megvalósítani a jezsuita nevelés. Akkor is, ha szerzetest nevel a szerzet számára, akkor is, ha világi embert a világ számára.

A világi embernél csak épen arra van még különös tekintettel, hogy az jól megállhassa a világban a helyét, mert hiszen csak így tehet jó szolgálatot az egyháznak. Ezért a jezsuita iskola — mivel a világi embertől a kor a humanismus adta műveltséget kívánta meg — majdnem szakasztott mása a protestáns iskolának. Itt is az eloquentia a cél, amelyet imitatio útján igyekeznek elérni. S ha azt hisszük, hogy a maga tulajdonképeni célját, engedelmes alattvaló nevelését az egyház számára talán intensiv hitoktatással igyekezett elérni a jezsuita paedagogia, nagyon tévedünk. A középkorral való közösségét tagadta volna meg ezzel. A jezsuita tanrendben talán az utolsó helyen áll óraszám tekintetében a hitoktatás. Egyszer egy héten kerül sor a „doctrina christiana"-ra, amelyet egy félórás „pia cohortatio" követ. Csak a felsőnémet provincia kap saját kérelmére külön engedélyt arra, hogy péntek d. e. egy teljes órát fordíthasson a káté tanítására s szombat d. u. még valamicske időt az evangeliom (valószínüleg a perikopa) magyarázatára. Paulsen i. m. I. 419. o. Az oktatásnál sokkal célravezetőbbnek igérkezett a szoktatás. Szokja meg a növendék a misén való rendes részvételt, a prédikáció hallgatását, a gyakori gyónást. A szertartások pompája, zenéje, a gyertyafény, a tömjénfüst váljék mintegy érzékeinek szükségletévé. S ami a legfőbb: szokja meg az egyháznak gondolkodása, akarata fölött való gyámkodását. Maradjon tehát bizonyos értelemben gyámoltalan élte fogytáig. Ha ezt elérte a nevelés, elérte célját. Az ilyen ember bizonyára mindenkor engedelmességgel követi majd az egyház igazgató, vezető szavát. Palmer: Ev. Pädagogik. 175. o. Igazán nem csodálhatjuk, ha ez a tisztára csak idomítani akaró nevelés még erkölcstelen eszközök használatától sem riadt vissza. Az „aemulatio"-t és az árulkodást a jezsuita paedagogia avatta legszemérmetlenebbül esz-

közévé. Általában amint a legjellegzetesebben domborodik ki a jezsuita paedagogiában a pápaság nevelési eszménye, úgy legjellegzetesebben, legrikitóbban érvényesülnek benne a pápaság paedagogiai bünei is, mindenek fölött fölületessége, laza erkölcsi fölfogása. A piaristák s a többi férfirend, vagy az apácarendek paedagogiáját nem is igen kell külön szemügyre vennünk. A lényeg valamennyiben ugyanaz. S különben is a jezsuitarend vitte a pápa egyházában a nevelés terén két évszázadon át a vezérszerepet. A tudós nevelés teljesen az ő kezében volt. A hol lehetett a főiskolai oktatást is hatalmába keritette. Már 1552-ben megadta neki III. Gyula pápa az egyetemi fokozatok adományozásának jogát. S ha a jezsuitarend fénykora letünt is s aligha is tér vissza, paedagogiája, ez a minden izében pápás paedagogia lényege szerint ma is irányadó a pápát uraló iskolatermekben.: Róma változhatatlan. Hogy is változnék, amikor megtestesítője csalhatatlan?! Pápás álláspontról teljesen következetes, ha pl. az 1879. augusztus 4-én kelt „Aeterni Patris“ encyklika Aquinoi Tamás philosophiáját kanonizálva a tudományt egyszersmindenkorra a középkor békóiba veri s ha pl. X. Piusznak 1910. szeptember 1-én a modernismus megtagadását kivánó „motu proprio“-ja meg akarja akadályozni legalább a theologiai fakultáson ezeknek a bilincseknek a lefeszítését. S épen ezért, mivel a pápás nevelés célja, eszköze ma is ugyanaz, mint a reformáció idején, most is csak Luthernek a ker. ember szabadságáról szóló bizonyságtételét fordíthatjuk e paedagogia ellen, amelynek nyiltan vallott célja az ember egyéniségének egy zsarnoki közösség igájába való hajtása.

Az evangeliom paedagogiájának másik ellenlábasát, a neopaganismust a pápás paedagogia merev változatlanságával szemben az eszménynek s a megvalósítására vezető eszközöknek folytonos váltakozása

jellemzi. Csak a lényeg mindig ugyanaz: a negativ álláspont az evangeliummal szemben. Az azonban már folyton változik, hogy ez a negativ álláspont tudatos-e vagy öntudatlan, nyilt-e vagy leplezett, támadásban, vagy csak tartózkodásban nyilvánul-e, hajlandó-e compromissumra, talán valami szürke deismus erejéig vagy sem. Sőt ha részletekbe bocsátkozhatnánk, olyan áramlatokkal is találkoznánk, amelyek annyira közel látszanak állani az evangeliumhoz, hogy szinte átalljuk őket neopaganista irányzatokkal egybefoglalni. A jelszó azonban mindig ugyanaz, a renaissance jelszava: az ember egyéniségének szabadsága. A jelszó accentusa viszont változó, változik az, akivel szemben a szabadságot érvényesíteni kell, egyszer egy torz nevelési eszmény (Montaigne), másszor a kultúra az (Rousseau) s változó, hogy kinek a nevében, pl. a philanthropinismus vagy a neohumanismus nevében indul-e meg a felszabadító harc. Épen ezért, ami az evangeliumot illeti, a mi álláspontunk mindig ugyanaz: csak azt a nevelést ismerhetjük el jogosultnak, amely az evangeliumhoz szabja magát, de változó az álláspontunk, ha egy-egy kritikát, egy-egy reformot kell megítélnünk, amikor minden elvi ellentét mellett esetleg készséggel el kell ismernünk a kritika, a reform jogosultságát. Igy vagyunk mindjárt a „galáns" neveléssel. Teljesen értjük Montaigne fölháborodását, amellyel az élet szükségleteit semmibe sem vevő humanismus lélekölő formalismusára lesujtott. Elismerjük, hogy a latin és görög verseket összeillesztgető, latinul és görögül szónokló neveltje a hovatovább mind jobban elkorcsosodó humanismusnak össze sem hasonlítható étetrevalóság tekintetében a „galáns" emberrel. De viszont rá kell mutatnunk arra, hogy ez a nevelés csak az idelenntvalókat kereste, az odafönnvalókat egyáltalában nem. Különösen akkor lett nyilvánvalóvá az evangeliummal való ellentéte, amikor a hallei egyetemen egymás mellé került a

„galáns philosophus“ Thomasius és Francke, az evangelium embere. Sokban egyetértettek, de az evangelium válaszfal volt közöttük. Franckenak egy izben el kellett utasítania az Úr asztalától a piperkőc Thomasius divatbáb feleségét. A „gáláns“ ember nem volt szabad. Rabja volt a hasznosságnak, a hiúságnak, az épen uralmon levő bölcseségnek. Lockenál is helyeseljük — legalább bizonyos mértékig — a gyakorlatiasság, érvényesítését, a jellemképzés sürgetését a holt tudással szemben. a testi nevelés fontosságának hangsúlyozását, de eszményének, a „gentleman“-nek hidegségét csak azzal tudjuk magyarázni, hogy az evangelium nem érvényesülhet a maga teljességében és melegségében paedagogiájában. Rousseau jelszavát „Vissza a természethez!“ nem vetjük el a limine. A természet szerintünk Isten műve. De nem fogadhatjuk el mindenek fölött való és egyedüli nevelőnknek. Csak akkor tehetnők ezt, ha az ember csak test lenne s nem volna lelke. Rousseaunak a savoyai vicarius vallástételében kicsúcsosodó világnézletét s az ennek szolgálatában álló paedagogiát mélységes ür választja el tőlünk. S különben is Rousseau tulajdonképen maga kimondta paedagogiája fölött az elitélő szót. Nemcsak a saját gyermekei nevelésében nem alkalmazta (tudjuk, lelencházba adta őket), hanem Emiljét is Emil és Zsófia bukásával végzi. Emil, a szabad Emil az élvezetek rabja lesz s elpusztul és Zsófia megszegi a hitvesi hűséget. Ezzel tehát Rousseau maga is elismeri, hogy megboszúlja magát, ha az embert nem a közösségben, a közösség számára neveljük erős egyéniséggé. A philanthropinismusról elismerjük, hogy a nevelés elméletét és gyakorlatát jókora lépéssel előbbre vitte, előbbi, jórészt kudarcot vallott paedagogusok (Ratichius, Comenius, Weigel) nem egy reformeszméjét diadalra segítette, de az evangeliummal való ellentétét kimutatta Basedow, amikor dessaui philanthropinumában

csak olyan vallásosságot engedett szóhoz jutni, amelyet keresztyén, zsidó, mohamedán, deista egyaránt vallhatott (Paulsen i. m. II. 55. o.) A neohumanismus nyiltan és kérkedve vallotta pogány voltát. Winckelmann-nak már conrector korában baja támadt egyházi hatóságával, mert a prédikáció alatt Homeroszt olvasta. S egyre jobban belevetette magát a pogányságba. Büszkén jelentette ki, hogy pogány, akin nem fogott a protestáns keresztség. (Paulsen i. m. I. 601. és II. 203. o.) A görög szellem — a neohumanismusban erről volt szó — nagy nevelő erejét minden kétségen fölül valónak itéljük, de a szabadítást nem Hellászban, hanem a Krisztusnál keressük. A neohumanismus aestheticismusával különben a saját kora sem érte be. Az átalakulás Goethen figyelhető meg. „Wilhelm Meisters Lehrjahre" a szép, szabad emberiesség kialakulásának rajzát adja, de „Wilhelm Meisters Wanderjahre" már a munkát, a közösség szolgálatát is sürgeti, mert „tevékenység az ember első rendeltetése." Tehát ez a kor is eljutott annak a megismerésére, hogy a nevelésnek nemcsak az egyéniséget kell kialakítania, hanem tekintettel kell lennie a közösség szükségletére is s be kell állítania az embert a közösségbe, mint annak munkás tagját. Csak arra lett volna még szükség, hogy az evangeliumhoz forduljon. Amint látni fogjuk, ez is megtörtént, de az evangeliumot elutasító áramlat a váltakozó bölcseleti rendszerekben kereste a nevelés nagy problémájának megoldását. A nagy bölcselők: Kant, Fichte, Hegel a paedagogiára is erős hatással voltak. Idővel mind nagyobb jelentőségre tesz szert a bölcselő-paedagogus, Herbart. Hiába keressük, nem találjuk azonban náluk az evangeliumnak azt az értékelését, amelyet mi keresünk. S ha széttekintünk, ma is azt látjuk, hogy nagy és erős az az áramlat, amely az evangelium nélkül akarja nevelni az embert. Döring azt tanácsolja a paedago-

gusnak, hogy függetlenítse magát „a ker. világnézlet kétes értékű metaphysicájától". Jellemző Döringre, hogy tantervében nem szerepel a reformáció, mint önálló korszak. Natorp meg akarja ugyan ismertetni a növendékkel a vallásos fogalmakat, de semmiképen sem akarja megengedni, hogy „itélőképességének teljes megérése előtt akár mellettük, akár ellenük állást foglaljon". Bergemann teljesen mellőzni kivánja a keresztyénséget, mert — ugymond — „tudvalevő manapság, hogy Jézus tanításában nincs egyetlenegy eredeti gondolat sem". (Knoke i. m. 122. o.). S hogy a socialismus, amely magát a proletár tömegek nevelésére tartja hivatottnak, mikép vélekedik az evangelium felől, ismeretes. Elég utalni reá. Az evangelium nélkül azonban ma sem lehet szabad embert nevelni. Ezt talán semmi sem bizonyítja oly megdöbbentő erővel, mint a modern paedagogia tehetetlensége a nemi kérdéssel szemben. Az egyedüli megoldás, amelyet újra meg újra ajánl, a nemi élet korlátainak tágítása, ledöntögetése erre is, arra is. De ha valahol, akkor a nemi élet terén letagadhatatlan tény, hogy a szabadosság gyötrelmes szolgaság. Egyáltalában az individualismus az evangelium fékező ereje nélkül egyfelől szolgaságot, másfelől zsarnokságot szül. Macchiavelli a renaissance szülötte. Volt erre példa azóta is. Nagy Frigyes, a fölvilágosodott despota, Voltaire barátja a főiskolai tanszabadságnak nem volt barátja. Veszedelmesnek tartotta, hogy a tanár saját diktátumába foglalhassa tanítását. Paedagogiájának megvalósítója, Zeidlitz miniszter compendiumok használatára szorítja a königsbergi tanárokat. S bizony még Kant is élte fogytáig mások — Wolff és wolffiánusok — compendumai szerint adott elő (Paulsen i. m. II. 141. o.). S hogy a szabadságért küzdő socialismus milyen zsarnoki nevelő, eléggé bizonyítja a „magán ügy"-nek nyilvánított vallással szemben való türelmetlensége.

S most lássuk az evangelium paedagogiájának az útját, amelyet a reformáció óta tett meg. Ez az út nem egyenesen fölfelé haladó, sőt olykor el-elvész, de azután újra előtűnik. Lefelé hajlását már a reformáció korában észrevettük. Annak örültünk ugyan, hogy az evangelium be tudott illeszkedni a humanismus kultúrájába, de a görögséggel, Aristotelesszel, a humanista formalismussal való szövetségben hanyatlást láttunk. S a reformációt követő kor theologiája, paedagogiája csakugyan a visszaesés nyilvánvaló jeleit mutatja. Hiába, „az az Isten, aki a tiszta gondolkodással egyenlő, más, mint az az Isten, aki a Krisztusban kijelentette magát" (Schlatter: D. christl. Dogma. 636. o.). A keresztyénséggel lényegében ellentétes aristotelismussal való szövetkezés megtermette a maga gyümölcseit. Kialakul a protestáns scholastica, amely a helyes, orthodox gondolat ápolásában látja hivatását. Az akarat mind petyhüdtebbé válik. A theologia nem sürgeti a szolgálatot s az akarat nem is vágyik tettre. (A dogmarendszerben ezzel párhuzamos jelenségeket leírja Schlatter: D. Dienst d. Christen in d. ält. Dogmatik c. műve.) A theologiai studiumban az írásmagyarázat már nem áll a középpontban. Gerhard a dogmatikát és a polemikát 5 éven keresztül folytatólag adja elő, az exegesis azonban a jénai fakultáson az 1657, 1688, 1689, 1690 és 1695 években nem is szerepel (Schneller i. m. I. 98. o.) Ennek az elgörögösödött theologiának hatása alatt elkorcsosodott a paedagogia is. Ez a kor végkép megfeledkezik arról, hogy a ker. ember Luther szerint „mindeneknek készséges szolgája és mindenkinek alá vagyon vetve." Ezért van ideje és kedve az „imitatio"-ra s megcsodálja a hellen poétának fölcsapott Rhodomanus verseit s bámulattal tekint Crusius tübingeni professorra, aki 6174 német prédikációt irt le görögül. A latin verses irodalom, amint azt a lipcsei búcsú katalogusaiból látjuk, roha-

mosan fölszaporodik ebben az időben. 1564—1570 között 136 latin verseskönyv került piacra. A szám egyre növekedik azonban: 1611—1620 között már 566 szerepel a katalogusban (Paulsen i. m. II. 691. o.) De azért erre a korra mégsem süthetjük rá a maga teljességében a holt orthodoxia bélyegét. Ne feledjük, hogy Gerhard János, az orthodoxia legnagyobb dogmatikusa meleg ker. hitéletről tanúskodó „Meditationes sacrae"-t ír. Kemény orthodox volt a nagy énekköltő Gerhardt Pál is. Weltz Jusztinián báró a missziói szolgálatra való elkötelezettségét hirdeti a keresztyénségnek (Warneck: Gesch. d. prot. Missionen, 31. o.). A nevelés terén felhangzik Moscherosch bizonyságtétele. Moscherosch teljesen az evangelium alapján áll s ez határozza meg paedagogiáját minden izében. A ker. nevelés súlypontja szerinte a ker. családban van. Fiait, leányait, akik számára irja paedagogiáját, ker. apákká, ker. anyákká akarja nevelni, akik nem feledkeznek meg arról, hogy gyermekeik Isten képmására teremttettek. Inti őket, hogy óvakodjanak a világtól, keressék mindenben Isten dicsőségét, felebarátjuk javát, lelkük üdvösségét. S noha szívvel-lélekkel az orthodoxia embere, teljes elevenséggel lüktet benne Luther kegyessége. Felháborodással fordul a szószátyárkodás ellen. A tettet sürgeti. Egészséges lutheri voluntarismusa mitsem akar tudni a gondolatait a maga gyönyörűségére szövögető intellectualismusról. S Moscheroscht typusnak tekinthetjük. Typusa a XVII. századi evangelikus polgárának. Paedagogiája ennek a rendnek nevelését tükrözteti. Ott látjuk ebben a paedagogiában az orthodoxia jégkérge alatt Luther evangeliumi paedagogiáját (Knoke i. m. 64. o.). Eljön nemsokára az ideje annak, amikor teljes erővel felszinre tör. Már valamivel feljebb kerül Ratichius törekvéseiben. Ratichius rajongó lelke előtt egy a ker. ember szivét-lelkét szépségével megejtő utópia lebegett. Féltve

rejtegetett, csodával határos módszerével azért akarta megkönnyíteni a nyelvek tanulását, hogy eljőjjön az az idő, amikor mindenki, öreg és fiatal, asszony és gyermek eredetiben, héberül és görögül olvashatja a Szentírást. Bizonyosra vette, hogy Luther tanításáé lesz a diadal, ha az emberek minden téves és megtévesztő emberi értelmezéstől függetlenül olvashatják és érthetik meg a Szentírást. Ezért vélte magát a csodamódszerrel oktató „didacticus" a német hitegység megteremtésére hivatottnak. Valóban minden bizarr, lehetetlen volta ellenére is Luther lelkéből lelkezett gondolat. (Paulsen i. m. I. 463. o.) Ratichiuséhoz hasonló motivum tette paedagogiai reformátorrá Comeniust. Paedagogiájában az örökkévalóság szempontja a főszempont. A földi élet előkészület az örök üdvösségre. Hogy az ember ezt a rendeltetését elérhesse, ebben akar segítségére lenni a paedagogia, amelynek eszköze már a kezdet elején is a Szentírás. De amikor teljesíteni akarja ezt a hivatását, beleütközik a humanista tanulmányokba. Comenius szerint nagy veszedelem a lelkek számára a pogány írókkal való foglalkozás. Keresztyénekhez méltatlan dolog is a hamis isteneket imádó, feslett erkölcsű pogányokkal való társalgás. De mivel a latin nyelv nélkül nem lehet megélni, megírja „Janua linguarum reserata", „Vestibulum", „Orbis pictus" c. könyveit, amelyek lehetővé teszik a latin nyelvnek a pogány auctorok megkerülésével való elsajátítását (Paulsen i. m. I. 465. o.) S ha nem osztozunk is Comenius aggodalmában, azt el kell ismernünk, hogy ilyen aggodalom csak abban a paedagogus-lélekben foganhat meg, amelyet közel rokonság fűz Lutherhez. S itt a nevelés nagy idealistái, tragikus sorsú harcosai között ne maradjon említés nélkül Apáczai Cseri János — Schneller szerint — a legmagyarabb paedagogus, akit már erős nemzeti érzése is Lutherhez kapcsol. Körülbelül ez időtájt

(1642), amikor a paedagogia reformátorai főleg a tudós nevelés kérdéseivel foglalkoznak, megvalósul Luthernek a nép nevelését sürgető, korát századokkal megelőző gondolata. Igaz, egyelőre csak a gothai hercegségben, de Kegyes Ernő oly bölcseséggel és bőkezűséggel szervezi meg országának népoktatását, hogy példája csakhamar más fejedelmeket is követésre késztet. S az iskolázás föllendültével párhuzamosan virágzásnak indul az egyházban a katechesis is, a reformáció népoktatásának melegágya. Módszer tekintetében is emelkedik a nevelés. Kegyes Ernő Schulmethodus-a megfogadja pl. Comeniusnak a szemléltetésre vonatkozó tanácsát. A legerőteljesebben azonban a pietismusban tör elő Luther paedagogiája. A pietismus „újból való megkezdése és folytatása volt a ker. gyakorlati élet és különösen a nevelés terén annak a nagy és szent munkának, amelyet a reformátorok megállapított evangeliumi elvek szerint nagy áldással megkezdettek (Payr, Theol. Szaklap. 1907. 45. o.)“ A pietismus nevelési eszménye újra a kegyelem fölszabadította ember, aki azonban a szeretet által mindeneknek szolgálatára van elkötelezve. Ellentétben az orthodoxiával már Spener is, majd Francke hangsúlyozza, hogy a „cultura animi“ az értelem és az akarat nevelésében áll. Látjuk ugyanis, hogy az ismeret még nem, hanem az akarat dönt magunktartása fölött. Ez természetesen szorosan összefügg azzal, hogy a pietismus kegyességében a hitnek nemcsak quietivuma, hanem motivuma is érvényesül. S viszont ezzel függ össze, hogy a pietismus megértette a szolgálatra hívó szózatot. Nem véletlen, hanem a pietismus lényegében gyökerező jelenség, hogy Ziegenbalg és Plütschau, akik mint az első evangélikus misszionáriusok mentek ki a pogány világba a Krisztusról szóló örömüzenettel s hasonlóképen Stefan Schultz is, aki — nem is használunk szóképet, ha így

mondjuk — a fél világot bejárta, hirdetve mindenütt Izráel eltévelyedett juhainak az evangeliumot, a pietismus neveltjei voltak. Egyáltalában mind a pietista kegyességet, mind a pietista nevelést a gyakorlatiasság jellemezte. Francke egy a porosz trónörökösnek, Frigyes Vilmosnak átadott tervezete szerint munkásokat akart nevelni az állami szolgálat, az egyetem, a gymnasium, a népiskola, a sociális munkásság, a misszió számára (Payr i. m. 147. o.). S ha sok terve terv maradt is, tudjuk, hogy sokat, nagyon sokat megvalósított belőlük. De a pietismusnak a reformációval való vérközössége különösen abban lett nyilvánvalóvá a nevelés terén, hogy a pietismus adta meg a döntő indításokat a nép egészét átfogó népoktatás foganatosítására. Közvetlenül a pietismus hatására vezethető vissza, hogy I. Frigyes Vilmos porosz király elrendeli az általános tankötelezettséget (1736). A pietismus adott a porosz népiskolának határozott ker. jelleget, tette a ker. népiskola mintájává. Luther követelése, hogy a kátét mindenkinek tudnia kell s így mindenkinek tudnia kell olvasni, most termette meg érett gyümölcsét. Az első tanítóképzőintézetet is Francke egyik tanítványa alapította, Schinmeier (1735). A kátét vasárnap délutánonkint kikérdező egyházfi helyébe (az evangelikus népoktatás így indult meg) a rendszeresen kiképzett tanító lép. Különben a reáliskola első csírái is a reáliákat tananyagába (recreationalis tárgyak) felvevő pietismus talaján fogantak meg. S abban is megnyilvánult a reformációnak és a pietismusnak egy törzsből eredettsége, hogy a pietismus mindenütt, a legalsó fokú iskolától fel az egyetemig a szentírást tekintette annak az eszköznek, amellyel mint Isten által kezébe adott eszközzel nevelési eszményét megvalósíthatja. Hiszen az egyetemre épen a szentírás tanulmányozásával a „collegia pietatis"-szal tört magának útat. A theologiai studium középpontjává újra az Írás tanulmányozását

teszi. Jellemző, hogy aki akkoriban megszerezte az exegesishez szükséges nyelvi készséget s így a latin mellett a görög és héber nyelvhez is értett, az hamarosan megkapta a „pietista“ csúfnevet (Payr i. m. 1908. 89. o.). S végül abban is hasonló volt a pietismus a reformációhoz, hogy hatása messze országokba elhatott s így eljutott hozzánk is. A magyar pietisták is áldással munkálkodtak. Elég, ha talán mint legnagyobbat közöttük Bél Mátyást említjük (Payr i. m. 1908. 86. o.). Amikor azonban a pietismus subjectivismustól, spiritualismustól vezettetve eltávolodott a szentírástól, a rationalismus útegyengetőjévé lett az egyházban. Vele együtt megízetlenedett nevelői munkájának sava is. A nevelés terén a vezetést a philanthropinisták és neohumanisták vették át. Lavater, Hamann, Claudius, Oberlin, akik az evangeliumi hit tüzét élesztgették a lelkekben ezekben a lelkileg oly sivár időkben, az evangeliumot mint a nevelés elvét is hirdették. Az evangeliumhoz akkor is híven ragaszkodó herrnhuti testvérközség iskolái az evangeliumi nevelésnek is oázisai voltak. A napoleoni háborúk megpróbáltatásai nyomán végre megjött a kiábrándulás a rationalismusból s a visszafordulás az evangelium, annak az apostolok, a reformátorok, Luther hirdette tiszta formája felé. Az egyházi élet, a theologia megújulása megújította a paedagogiát, a nevelést is. A paedagogia kettős hivatása határozottan kidomborodik a theologia reformátorának, Schleiermachernak paedagogiájában, amely egyrészt individualis paedagogia, amely az egyénnek a maga egyéni sajátosságában való neveléséről szól, másrészt sociális paedagogia, amely a közösség számára való neveléssel foglalkozik. A theologia gondoskodott róla, hogy az evangelium a maga teljességében érvényre jusson a szellemi életben, mint a nevelés alapja, eszköze, célmeghatározója. S mint az egyházi élet föllendülésének idején mindig, mélyül az írásmeg-

értés, föllendül az exegetikai irodalom (Kähler: Die Universitäten u. d. öffentliche Leben. 25. o.) Az evangelium paedagogiájának szinte klasszikus földolgozása e korból Palmer: Evangelische Pädagogik c. műve. S a XIX. század hatalmas kulturmunkája csakhamar bőséges alkalmat adott az evangelium paedagogiájának az érvényesülésre. A Fröbel kezdeményezte kisdedóvót, amelynek különben Oberlin is úttörője, a Pestalozzi tanításán fölépülő népiskolát, a neohumanista gymnásiumot, a különböző rendeltetésű egyéb iskolákat az evangelium értelmében kellett kiépíteni. Ennek a mult századbeli ébredés erőiből táplálkozó evangeliumi paedagogiának alkotásai nálunk a felsőlövői intézetek. Megalapítójukban, Wimmerben annak a nagy megújulásnak egy hulláma érintett benuünket. S a XIX. század keresztyénsége megértette az evangelium szolgálatra hívó szavát. Meglátta a vakok, a némák, a testileg-lelkileg egyébként nyomorultak nagy szükségét. A keresztyén irgalmasság nagy emberei keresztyén paedagogusok is egyben (Löhe, Bodelschwing). A keresztyénség fölveszi az elhagyottak, az elzüllöttek gondját (Wichern). S a szolgálat tere egyre tágul. Megindul a belmisszió, fönséges lendülettel törtet előre a pogány misszió. Hogy az evangelium paedagogiája csakugyan mint élő nevelő hatalom munkálkodik közöttünk, annak bizonysága a bel- és külmisszió munkásainak beláthatatlan serege. Vegyük csak pl. a reformáció hazáját, Németországot. 1565 missziói munkása, 27.574 diakonisszája, 3521 diakonusa (l. Schneider: Kirchliches Jahrbuch. 1914. statisztikai táblázatait) ennek a paedagogiának neveltje. S mint magának az egyháznak szűkebb értelemben vett nevelő munkájában, úgy a nevelés legmodernebb intézményeiben, törekvéseiben is a paedagogus Luther látnok-lelkének gondolatait látjuk megvalósulni. A népművelés kifejlődése fel a parasztegyetemig, népkönyvtárakig (Fritz: Das

moderne Volksbildungswesen.), az intellectualis képzés mellett a munka nevelő erejének hangsúlyozása (Lehmann: Erziehung zur Arbeit.) Luthernek egy-egy századokon át csírájában szunnyadozó gondolatára emlékeztetnek. Igen, a mi korunk is, a mögöttünk levő XIX. századdal az evangelium Luther által a reformáció idején újra tisztán hirdetett paedagogiájának diadalmas érvényesülését tárja elénk. S ebben a meggyőződésünkben nem tántorodunk meg, akár balról a destructiv, neopaganista irányok, akár jobbról Róma és az érte rajongók (l. Foerster műveit: Sexualethik u. Sexualpädagogik. Autorität u. Freiheit.) akarnak is megingatni.

* * *

S ezzel a vallástétellel, amelyre korunknak és a közelmúltnak nagy és dicső tényei késztetnek, elérkeztünk fejtegetéseink végéhez. Láttuk a reformáció neveléstörténeti jelentőségét az akkori neveléstörténeti helyzet világában, láttuk a reformáció paedagogiájának küzdelmeit, diadalait az azóta lefolyt négy évszázad folyamán s láttuk, hogy ma is nyilvánvaló ereje az őszinte vallástétellel való hozzácsatlakozásra késztet. Ime, ez a reformáció neveléstörténeti jelentősége: mind az individualis paedagogia nagy kérdésére, a szabadság kérdésére, mind a socialis paedagogiai nagy kérdésére, a szolgálat kérdésére absolut érvényű megoldással felel. Paedagogiája egyszersmindenkorra érvényes. Egyszersmindenkorra érvényes, mert az örök Krisztus paedagogiája.

Fölhasznált, részben idézett irodalom:

1. Békefi Remig dr: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. 1910.
2. Boehmer, Heinrich: Luther im Lichte der neueren Forschung. 1910.
3. Burckhardt Jakab: A renaissancekori műveltség Olaszországban. Fordította Bánóczi József. I—II. kötet. 1895—1896.
4. Daxer György dr.: A külföldi iskolalátogatás hatása a hazai protestáns nevelésügy fejlődésére. (1526—1790). 1909.
5. Dilthey, Wilhelm: Auffassung und Analyse des Menschen im 15. und 16. Jahrhundert. (Archiv für Geschichte der Philosophie. IV. Band.) 1891.
6. Foerster, Fr. W.: Autorität und Freiheit. 1911.
7. u. a.: Sexualethik und Sexualpädagogik. 3. Aufl. 1910.
8. Frankl (Fraknói) Vilmos: Melanchthon magyarországi barátai. (Századok.) 1874.
9. Fritz G.: Das moderne Volksbildungswesen. 1909.
10. Grützmacher, Richard H.: Wort und Geist. 1902.
11. Hartfelder, Karl, Dr.: Philipp Melanchthon als Praeceptor Germaniae. 1889.
12. Kähler, Martin, Dr.: Die Universitäten und das öffentliche Leben. 1891.
13. Keferstein, H., Dr.: Martin Luthers pädagogische Schriften und Aeusserungen, 1888.
14. Knoke, K., D.: Grundriss der Pädagogik und ihrer Geschichte seit dem Zeitalter des Humanismus. 2. Aufl. 1902.

15. Lehmann, Eduard, D. Dr.: Erziehung zur Arbeit. 1914.
16. D. Luther Márton művei. Első rész. II. kötet. 1905. — Második rész. IV. kötet. 1908.
17. Luthers Werke. Herausgegeben von Buchwald, Kawerau u. a. III. Band. 2. Aufl. 1898.
18. Palmer, Christian: Evangelische Pädagogik. 5. Aufl. 1882.
19. Paulsen, Friedrich, Dr.: Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. 2. Aufl. 1896.
20. Payr Sándor: A pietismus paedagogiája. (Theologiai Szaklap.) 1907—1908.
21. Rocholl, R.: Altiora quaero. 1899.
22. Sachsse, Eugen, D.: Die Lehre von der kirchlichen Erziehung nach evangelischen Grundsätzen. 1897.
23. Schiller, Hermann, Dr.: Lehrbuch der Geschichte der Pädagogik. 1887.
24. Schlatter, A., D.: Das christliche Dogma. 1911.
25. u. a.: Der Dienst des Christen in der älteren Dogmatik. 1897.
26. Schmid, K. A., Dr.: Geschichte der Erziehung vom Anfang an bis auf unsere Zeit. 2. Band, II. Abt. 1889.
27. Schneider: Kirchliches Jahrbuch. 1914.
28. Schneller István dr.: Apáczai Cseri Jánosról, mint a magyar nemzet paedagogusáról. (Theologiai Szaklap.) 1916.
29. u. a.: Paedagogiai dolgozatok. I. kötet. 1900.
30. Walther, Wilhelm, D.: Melanchthon als Retter des wissenschaftlichen Sinnes. 1897.
31. Warneck, Gustav: Abriss einer Geschichte der protestantischen Missionen von der Reformation bis auf die Gegenwart. 1913.

32. Weimer, Herrmann, Dr.: Geschichte der Pädagogik. 4. Aufl. 1915.
33. Ziegler, Theobald: Über Universitäten und Universitätsstudium. 1913.
34. * * *: Luther als Erzieher. 1902.

OSZK

M. N. MÚZEUM KÖNYV-TÁRA

OSZK

OSZK

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK